

روش‌شناسی شورشهای شهری

دکتر رحمت اله صدیق سروستانی دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه تهران

چکیده:

گهگاه گروهی از انسانها برمی‌آشوبند و در این فرایند آشوب و اغتشاش خوریش، هنجارهای اجتماعی را شکسته، به رفتاری‌های خشونت‌آمیز متوسل می‌شوند و افراد و دستگاههایی را (دولتی یا غیر دولتی) طعمه شعله‌های آتش خشم خریش ساخته و ساختمانها و بناهای مختلف را تخریب می‌کنند. این گروه، هر که را بر سر راهشان قرار گیرد، هدف حمله خرد قرار داده و مضروب و مجروح می‌کنند و بالاخره دامنه اغتشاش و شورش را به نقاط حساس شهر کشانده و هر دم بر شدت آن می‌افزایند و نهایتاً بر اقتدار دولت و حکومت و مشروعیت آن خدشه وارد می‌کنند. از سوی دیگر، دولت و حکومت تلاش می‌کند تا بداند علت شورش آنها چیست؛ چرا این زمان و مکان را برگزیدند؟ و بالاخره اینکه چه می‌گویند، چرا می‌گویند و چه می‌خواهند؟

روشهای بررسی، توصیف، تحلیل و تبیین همه بخشهای این فرایند و اندازه‌گیری متغیرهای آن باید به همه این پرسشها پاسخ متن علمی و منطقی بدهد تا در پیشگیری و حداقل کنترل آشوبهای بعدی مؤثرافتد. هدف این مقاله شناخت و طرح چنین روشهایی است که به منظور بهره‌گیری از امتیازات روشهای مختلف تحقیق، روش تحقیق گزینشی (Eclectic) معرفی شده است که بنا به اقتضای اندازه‌گیری، هر متغیری از روش خاص استفاده می‌کند و نهایتاً متغیرهای فرایند شورش شهری را یا به کارگرفتن مجموعه‌ای از روشهای مختلف اندازه‌گیری می‌کند.

مقدمه:

◀ بسیاری اوقات آنچه توسط دولتها در سطح کلان و نمایندگان و دستگاههای محلی آنان در سطح میانی یا خرد انجام می‌شود، با وعده و وعیدهای دولتها و نمایندگانشان بویژه با سطح انتظارات مردم فاصله زیاد دارد؛ اما کمتر اتفاق می‌افتد که مردم در قبال خلف وعده‌های دولتی یا فاصله‌ای که بین انتظاراتشان با آنچه انجام شده به وجود آمده، عکس العمل شدیدی نشان دهند و دست به قیام و اقدامات اعتراض‌آمیز بزنند. البته گهگاهی ناآرامیهایی بروز می‌کند که حتی اگر در مرحله نخستین ظهور فقط به یک دلیل خاص به وجود آمده باشد، سرعت به پدیده‌ای چند علتی تبدیل می‌شود. اگر در مرحله نخستین تنها مشکل عده‌ای معدود بوده، سرعت به مسأله‌ای فراگیرتر از حد انتظار دولت و حتی بیرون از حد کنترل آن تبدیل می‌شود. اگر در مرحله نخستین گله و شکایتی صنفی بوده، سرعت به اعتراضی سیاسی، که چنگ به دامن دولت و حکومت می‌زند، تبدیل می‌شود. این دگرگونی سریع، آتشی است که شعله‌های فراگیر آن، به همان سرعت پدید آمدن خاموش نگردیده کنترل شدنی نیست و به همان ارزانی

فراگیری و شعله ور شدن، خاموش نمی‌شوند و هزینه‌های مالی و جانی - گاه جبران ناپذیری - در بردارند.

شورشها، اغلب از یک حادثه بدون پیشینه یا با پیشینه و با از یک تجمع کوچک چند نفره و حتی در یک گوشه دورافتاده شهر، آغاز می‌شوند؛ اما با سرعتی باور نکردنی تغییر ماهیت داده به یک بلوای صدها یا هزاران نفری، که خود را در مرکز یا مراکز اصلی شهر متمرکز کرده، تبدیل می‌شوند.

البته اینکه چرا انسانها شورش می‌کنند، علل متعدد و متغیری دارد که در هر جامعه‌ای به تبع ویژگیهای فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و دینی آن فرق دارد. اگر چه گاهی از مقدمات شروع تا تمهیدات پایان، فصل مشترکهایی هم دارند، اما این بخش از کار، از عهده التزام این مقاله بیرون است و در مقاله‌ای دیگر به تفصیل مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

همین قدر باید گفت که شورشها را باید به لحاظ:

(۱) علل و عوامل شروع،

(۲) دامنه و وسعت فراگیری،

(۳) شدت وحدت بلوا،

(۴) طول مدت دوام و ادامه اغتشاش،

(۵) علل و عوامل خاتمه آن،

مورد بررسی قرار داد. از سویی دیگر، واکاوی:

(۱) زمان شروع و خاتمه شورش،

(۲) مکان شروع و خاتمه آن،

(۳) تعداد و جمعیت افراد درگیر و ویژگیهای دموگرافیک، اقتصادی،

سیاسی و قشر بندی اجتماعی و فرهنگی آنان،

(۴) میزان خسارات وارده به اماکن، ابزار و ادارات دولتی و غیردولتی،

تعداد زخمی‌ها و کشته شدگان اغتشاش،

(۵) حجم نیروهای دولتی درگیر و نحوه درگیری آنان،

(۶) و بالاخره تواتر اینگونه شورشها.

نیز باید مد نظر باشد.

به هر حال منظور از شورش در این مقاله، هر نوع رفتار جمعی است سازمان یافته یا بدون سازماندهی، براساس پیشینه‌های قبلی یا بدون آن، که با یک یا چند علت در منطقه‌ای محدود شروع شده، بسرعت به مناطق وسیع‌تری تسری می‌یابد و همیشه به خشونت گراییده باعث آتش سوزی و تخریب اموال و وسایل دولتی و خصوصی می‌گردد و معمولاً از کنترل نیروهای انتظامی نیز خارج می‌شود.

در این مقاله هدف اصلی، روش‌شناسی شورشهای شهری است؛ به بیان دیگر، بحث از روشهای شناخت «علل و عوامل موجود شورشها، دامنه، شدت و مدت شورشها، ویژگیهای شورشگران، میزان خسارت وارده» و سایر متغیرهاست.

اهمیت موضوع

بررسی و اندازه‌گیری هر چه دقیقتر چنین متغیرهایی می‌تواند در پیشگیری و کنترل بهنگام شورشهایی که به دلایل مشکلات اقتصادی، اعتراضات سیاسی و محرومیت‌های متعدد و متفاوت به وجود می‌آیند، تا حد زیادی مؤثر و مفید باشد و حداقل از حجم خسارات کاسته و از شکستن قبح طغیان و خروج بر دولت و حکومت جلوگیری کند. خدشه دار شدن مشروعیت دولت و حکومت مهمترین آسیبی است که از ناحیه بروز و ظهور شورشها و بلواهای مختلف به وجود می‌آید و هرگز نباید از ضربه کاری و بخصوص تراکمی آن، حتی برای لحظه‌ای، غفلت کرد. بدون تردید، حکومتها تا زمانی از اقتدار کافی برای حکمرانی برخوردارند و

دولتها نیز تا زمانی از سلطه و حشمت کافی برای ابراز و اعمال نمایندگی مردم در تقسیم قدرت و اداره مملکت بهره‌مندند، که مشروعیتشان محفوظ بماند و طوفان اغتشاش و آشوب پایه‌های اقتدار، امنیت و مشروعیت آن را نلرزاند. شورشها، اغتشاشات و بلواهای سازمان یافته‌ای که با سوء استفاده از معارضات و پیشنه‌های تلخ تعامل بین دولت و بخش کوچکی از مردم، به تحریک عوامل و عناصر فتنه‌انگیز و حتی گاهی با دخالت دستهای توطئه‌کننده خارجی، تدارک می‌شوند، دقیقاً همین اهداف را پی می‌گیرند و در این راه از دست یازیدن به هر وسیله و از تشبث به هر ابزاری کوتاهی نمی‌کنند.

روش‌شناسی

روش‌شناسی، اصولاً عبارت است از: شناخت شیوه‌های اندازه‌گیری متغیرهای مطرح در یک تحقیق. گاهی متغیری را از طریق مشاهده حضوری و زمانی به شیوه پیمایشی و با استفاده از فنون پرسش و پاسخ اندازه می‌گیرند و در صورت فراهم بودن شرایط ویژه مورد نیاز، آزمایش، شیوه دقیقتری است که متغیرها را می‌سنجد. در برخی موارد نیز می‌توان از طریق تحلیل اسناد و متون یا بررسی آمار و ارقام، متغیرها را اندازه‌گیری کرد. البته بجز موارد خاصی که در آن تنها یک روش معین برای اندازه‌گیری متغیر یا متغیرهای یک تحقیق به کار می‌رود، دقیق‌ترین شیوه اندازه‌گیری با به کار گرفتن روش‌گزینشی (Eclectic)، که ترکیبی از بخشهایی از روشهای مختلف است، انجام می‌شود؛ بدین ترتیب که هر جا مقتضی باشد، از بخشی از یک روش، که برای اندازه‌گیری متغیر مناسب‌تر است، استفاده می‌شود که به اختصار به روشهای مناسب اندازه‌گیری متغیرهای مراحل مختلف فرایند شورشهای شهری می‌پردازیم.

زمانی که عده‌ای دست به اقدامات مختلف خشونت‌آمیز می‌زنند، به فاصله‌های کوتاه اما متفاوت، نیروهای انتظامی، اطلاعاتی و امنیتی شهر به محل حادثه می‌روند و تمام مساعی خود را به کار می‌گیرند تا آتش آشوب و فتنه را از راههای مسالمت‌آمیز و در صورت عدم کارآیی چنین شیوه‌هایی، با توسل به هر طریق ممکن، کنترل و نهایتاً خاموش کنند. بنابراین، امکان اندازه‌گیری دقیق متغیرهای مربوط به علل و عوامل پیدایش حادثه توسط مأموران، بسیار ناچیز است و تنها امکان به دست آوردن اطلاعات دست دوم از طریق پرس و جواز اهالی محل، شاهدان واقعه و بازداشت‌شدگان متهم به شرکت در آشوب و بلوا وجود دارد.

مجموعه‌ای از اطلاعات و داده‌های جمع‌آوری شده از این روشها (با ضریبی از خطا و خلاف) تا حدودی علل و عوامل پیدایش آشوب را مشخص می‌سازد. وجود درصدی از خطا و خلاف در این اطلاعات، از این بابت است که اظهارات اهالی محل، ناظران واقعه و بازداشت‌شدگان، پایایی ندارد و هر یک از این سه گروه طوری به توصیف و مخصوصاً تبیین واقعه می‌پردازد که با گفته‌های دو گروه دیگر، متفاوت و حتی احتمالاً مخالف است و اختلاف (گاه کاملاً آشکار) بین گزارشهای مأموران از یک واقعه مساوی نیز ناشی از همین مسأله است. بنابراین باید پذیرفت که دست یافتن به اصل ریشه‌ها و علل و عوامل به وجود آورنده یک شورش شهری نه تنها ساده نیست، بلکه تقریباً غیرممکن است. اظهارات هیچیک از سه گروه مزبور، بخصوص بازداشت‌شدگان، چندان اعتباری ندارد و مجموعه اظهارات سه گروه نیز از پایایی کافی برخوردار نیست؛ اما چاره‌ای جز دسترسی به اطلاعاتی که کمابیش سیمای واقعیت را ترسیم می‌کند، نیست و کاستیهای تحقیق در این قسمت را باید با دقت بیشتر در سایر بخشها جبران کرد.

از سوی دیگر، نظریه‌های موجود در حوزه جامعه‌شناسی سیاسی و روان‌شناسی اجتماعی، به پژوهشگران کمک خواهد کرد تا به تبیین کلی و کلان اغتشاشات و شورشی‌های مختلف بپردازند. فرض اصلی چنین نظریه‌هایی این است که ناکامی در دستیابی به اهداف، تبعیض، نابرابری و سرکوب شدن خواسته‌های مشروع و به بیان دیگر، به وجود آمدن فاصله نامطلوب بین انتظارات مشروع افراد و آنچه در جامعه برای تحقق چنین انتظاراتی وجود دارد، موجب بروز رفتارهای نابهنجار می‌شود و اگر چنین مشکلی فراگیر باشد، رفتارهای نابهنجار نیز دامنه وسیع و گسترده‌ای خواهد داشت که به آشوب و اغتشاش می‌انجامد. بدین ترتیب می‌توان گفت که پژوهشگران در تحلیل ریشه‌های اصلی آشوبها و اغتشاشات، علاوه بر پرسش و پاسخ با شاهدان عینی جریان و منابعی که قبلاً متذکر شدیم، باید نظریه‌های مربوطه را نیز مد نظر داشته باشند. هیچیک از نظریه‌ها لزوماً، علل موجدده خاصی را تبیین نمی‌کند؛ به بیان دیگر، هیچ نظریه خاصی نمی‌تواند واقعه معینی را کاملاً تحلیل کند، بلکه تنها می‌توان کلیاتی از چرایی وقوع یک حادثه و یا بروز یک آشوب را از آن درک کرد و معنای رفتارهای جمعی خشنونی خاصی را دریافت. به هر حال، توسل به چنین شیوه‌هایی همیشه ضروری است و پژوهشگر را در اندازه‌گیری متغیرهای مورد مطالعه‌اش یاری می‌دهد.

در پایان این بخش شاید نقل نظریه «فشار» اسملسر هم بی‌مورد نباشد. به نظر وی شورشی‌های مردم نوعی رفتار جمعی است که زیر فشار ناشی از ناامنی، تهدید و فقر یا سایر موارد شبیه آن به وجود می‌آید. اسملسر مدعی است که جمع عوامل شش‌گانه زیر برای ایجاد شورشی‌ها یا هر نوع جنبش اجتماعی دیگر ضروری است:

(۲) «فشار ساختاری» (مثل تبعیض و فقر)؛

(۳) «رشد و اشاعه عقاید تعمیم یافته» (وجود اندیشه‌ها و عقاید مشترک بین مردم در مورد ارتباط بین متغیرهای خاص و همچنین اعتقاد عمومی به توانایی تغییر در وضعیت موجود و سیر به سوی وضعیت مطلوب)؛

(۴) «عوامل تسریع کننده» (مثل برخورد نامناسب مأموران شهرداری با اهالی و سکنه حاشیه شهرها)؛

(۵) «بسیج گروهی از افراد برای حرکت و اقدام» (مثل تحریک کردن افراد توسط یک یا چند نفر از افراد ذی نفوذ یا ماجراجو علیه مأموران شهرداری یا نیروی انتظامی پس از وقوع حادثه)؛

(۶) «مکانیزم کنترل اجتماعی» (اگر نظام کنترل اجتماعی توانمندی کافی برای مقابله با شورش آغاز شده را داشته باشد، شورش در همان مراحل آغازین خاتمه یافته و از گسترش آن جلوگیری به عمل می‌آید. در غیر این صورت و یا در صورتی که دولت یا دستگاه‌های ذی ربط به دلایلی متوسل به ابزاری نابجا و نادرست شوند - مثل اعطای امتیازاتی که موجب تجری بیشتر شورشگران گردد - شورش با سرعت، شدت و حدت بسیار زیاد گسترش خواهد یافت)^۱

از شیوه دیگری نیز نباید غفلت کرد و آن مقایسه یک واقعه خاص با سایر وقایع مشابه در زمانها و مکانهای متفاوت، مطالعه تطبیقی واقعه مورد نظر با سایر وقایع مشابه و کند و کاو درباره علل و عوامل بروز و ظهور آن است. چنین شیوه‌ای در عین مقایسه‌ای بودن، وجوه تاریخی و پیشینه‌های وقایع مشابه را در نظر می‌گیرد و به پژوهشگر فرصت می‌دهد تا ویژگیهای تاریخی حوادث خوشونی را بررسی کرده و از این طریق حتی حلقه‌های گمشده واقعه مورد مطالعه را نیز به نحوی بازسازی کند.

خلاصه آنکه در تحلیل و تبیین متغیرهای مربوط به بخش «الف»، از روشهای پیمایشی با استفاده از فنون مصاحبه عمقی با شاهدان عینی، رهبران شورش و یاران آنان، زخمی شدگان، بازداشت شدگان، خسارت دیدگان، تحلیل گزارشهای مأموران و مدیران بحران، تحلیل گزارشهای ژورنالیستی، مقایسه و تطبیق ویژگیهای یک شورش خاص با سایر شورشها و استخراج وجوه مشترک و مشابه آنها، و همچنین استفاده از نظریات و تجربیات خبرگان و متخصصان و بالاخره نظریه‌های موجود در مورد بروز و ظهور آشوب و اغتشاش استفاده می‌کنیم.

۲- بررسی سایر متغیرهای مربوط به شورشهای شهری

شیوه‌های مختلفی که هر یک بخشی از متغیر یا متغیرهای به وجود آورنده شورشهای شهری را توصیف و تبیین می‌کند، در قسمت «الف» این مقاله بررسی شده و به لحاظ اهمیتی که تحلیل چگونگی پدید آمدن یک شورش دارد (بخصوص وقتی که غالباً در چنین مرحله‌ای مأموران حضور ندارند و گزارشهای واسطه هم تقطیعی و به هر حال غیر قابل اطمینان و حتی حاوی تناقضات بین و آشکار است)، به این بخش از روش‌شناسی شورشها بیشتر پرداخته شد. فرض اساسی در مورد مزبور، این بود که نقص اصلی و کاستی عمده در تحلیل و تفسیر علل و عوامل بروز و ظهور شورش، از همین نقطه نسبتاً نامعلوم است و بنای تحلیلها و تفسیرهای بعدی بر شالوده‌ای ناستوار و نامطمئن برپا می‌شود که معمولاً هم به تفسیری درست نمی‌انجامد و به همین دلیل راهکارهای درست و دقیقی نیز به دست نخواهد آمد. اما بحث در مورد شیوه‌های بررسی بخش دوم پدیده شورشهای شهری اندکی ساده‌تر از آن است که در بخش اول ارائه شد. دلیل اصلی آن هم این است که در مورد دامنه شورش،

شدت و حدت بلوا، مدت و استمرار آن و علل و عوامل خاتمه اغتشاش، گزارشهای مأموران حاضر در محل واقعه (ولو گزارشهای متنوع و متفاوت) وجود دارد و داده‌های جمع‌آوری شده از مأموران مسؤول این کار، پژوهشگران و تحلیل‌کنندگان واقعه را در کشف ارتباط بین متغیرها کمک می‌کند. البته همه جا فرض بر این است که گزارشهای تدوین شده توسط مأموران مسؤول و تعلیم دیده، از پایایی و روایی بسیار بیشتری نسبت به گزارشها و نقل قولهای دیگر شاهدان عینی برخوردار است و می‌توان با خطای کمتری به تحلیل و بررسی آن پرداخت و از آن طریق ارتباط بین متغیرها را مورد کند و کاو قرار داد.

دامنه و وسعت فراگیری اغتشاش، شدت و حدت بلوا، طول زمان و استمرار آشوب و علل و عوامل خاتمه شورش، همه متغیرهایی است که مأموران متعدد تعلیم دیده، شاهد آن بوده‌اند. گزارشهای قابل اطمینانی در مورد هر قسمت تنظیم و تدوین کرده‌اند و حتی المقدور با ترسیم نقشه‌های لازم و انضمام عکسها و تصاویر، ذکر دقیق زمان و مکان، تخمین دقیق و نزدیک به واقع تعداد افراد درگیر در اغتشاش و ویژگیهای دموگرافیک، اقتصادی، سیاسی و قشریندی اجتماعی و فرهنگی آنان، سیمای روشنتری از اغتشاش و آشوب تصویر کرده‌اند. از سوی دیگر، تخمین میزان خسارات وارده (جانی و مالی) توسط مأموران و نیز خسارت‌دیدگان (چه دولتی و یا خصوصی) صورت گرفته است، حجم و اندازه نیروهای دولتی و مأموران درگیر در فرایند شورش نیز از راههای مختلف گزارش شده و قابل بررسی است. علل و عوامل فروکاستن شعله‌های آشوب، چگونگی جمع شدن دامنه اغتشاش و کاستن شدت و حدت آن و بالاخره خاتمه غائله هم در گزارشهای مختلف و روز به روز و گاهی ساعت به ساعت مأموران، به دقت بیان شده که به عنوان منابعی برای تحلیل این متغیرها کاملاً قابل

استفاده است.

آنچه در بخش «ب» این مقاله درج شده حاکی از آن است که علی القاعده پایه اصلی روش‌شناسی این بخش عمدتاً متکی بر «تحلیل محتوای» گزارشهای ارائه شده توسط مأموران تعلیم دیده ضد شورش است که داده‌های اصلی تحلیلهای بعدی را در هر مورد و درباره هر متغیر به دقت ثبت و ضبط کرده‌اند. البته همچنانکه در بخش «الف» متذکر شدیم، استفاده از روش‌گزینشی در این بخش نیز دقیق‌ترین و درست‌ترین راه بررسی، توصیف و تبیین ارتباط متغیرهاست. بدین ترتیب، علاوه بر تحلیل محتوای گزارشهای مأموران، باید با شاهدان عینی غیرمأمور (معمدین محل و رهگذرانی که شاهد واقعه بوده و دسترسی به آنان ممکن است) نیز مصاحبه و گزارشهای ژورنالیستی که باسوگیری کمتری تدوین می‌شود، مورد تحلیل و بررسی قرار داد. همچنین با استفاده از روش پیمایشی باید با کسانی که به عنوان رهبران یا شرکت‌کنندگان اصلی آشوب، دستگیر و بازداشت می‌شوند و همچنین با خسارت دیدگان و زخمی شدگان مراحل مختلف شورش، مصاحبه کرد و بالاخره با گروهی که نقش مهمی در جمع کردن دامنه آشوب و خاموش کردن آتش اغتشاش ایفا کرده و بحران را بهر طریق ممکن مهار کرده‌اند، مصاحبه کرد و از اطلاعات و تجربیات ایشان بهره گرفت. البته دسترسی به همه این افراد احتمالاً مقدور نخواهد بود، ولی پژوهشگران تلاش خواهند کرد تا به هر تعداد که میسر باشد، دست یابند و از اطلاعات دست اول آنان استفاده کنند.

نکته دیگر اینکه همه منابعی که در بخش «ب» معرفی شدند نیز مسلماً بر توصیف و تحلیل آنچه دیده‌اند، وفاق ندارند و حتی می‌توان گفت که هر کس با نگاه خاص خود ماجرا را دیده و با نگرش ویژه خویش آن را تحلیل و تبیین می‌کند؛ اما آنچه در هر دو بخش و بخصوص در بخش «ب» مهم و قابل

ذکر است، استخراج موارد مشترک و مشابه و تحلیل و تبیین آن و تلاش در درک و دریافت موارد مخالف است.

در چنین موافقی، استفاده از شیوه «نقد خارجی» و «نقد داخلی» متون به پژوهشگران کمک می‌کند. «نقد خارجی» اصالت اسناد و مدارک را مشخص می‌کند و «نقد داخلی» به بررسی صحت محتوای متون می‌پردازد.

در پایان باید گفت به هر حال در بخش «ب» به شیوه‌های تحلیل محتوای متون برای بررسی اسناد، مدارک و گزارشها متوسل می‌شویم؛ از آمار و ارقام گزارش شده استفاده می‌کنیم (مقایسه آمار و ارقامی که شاهدان عینی غیر مأمور و مأموران، خسارت دیدگان و بازداشت شدگان ارائه می‌دهند، ضروری است)؛ با مدیران بحران، رهبران شورش و یاران آنان، خسارت دیدگان و شاهدان عینی مصاحبه می‌کنیم، از گزارشهای ژورنالیستها استفاده کرده و بالاخره از مشاهدات افراد (در هر لباس، مقام و موقعیتی) بهره خواهیم گرفت.

نتیجه

بررسی و تحلیل و تبیین عوامل متعدد دخیل در به وجود آمدن و خاتمه یافتن شورشهای شهری، کاری بسیار حساس و در عین حال کاملاً ضروری است و به همین دلیل دست یافتن به روشهایی از تحقیق که عهده‌دار چنین مهمی شود، از اولویت قابل توجهی برخوردار است. هدف نگارش این مقاله معرفی روش‌شناسی شورشهای شهری بوده که به همین منظور متغیرهای مورد اندازه‌گیری در شورشها به دو دسته «الف» و «ب» تقسیم شده‌اند. در بخش «الف»، تنها عامل و عوامل به وجود آورنده شورشها مطرح گردیده و روشهای تحلیل و تبیین آن نیز معرفی شده است. در این بخش علاوه بر استفاده از روش پیمایشی و مصاحبه با

شاهدان عینی، معتمدان محلی، خسارت دیدگان، زخمی شدگان، بازداشت‌شدگان، مدیران بحران و مأموران تحت امر آنان، (اگر چه اینان در مراحل آغازین فرایند شورش حضور نداشته‌اند و به همین جهت هم به اندازه سایر گزارشها از پایایی کامل برخوردار نیست)، تحلیل محتوای گزارشهای ارسالی از جانب مأموران مختلف، مقایسه و تطبیق یک شورش خاص با سایر شورشهای مشابه در زمانها و مکانهای مختلف در نهایتاً استفاده از نظریه‌های عمده‌ای که منشأ بروز و ظهور شورشها را بررسی می‌کند و آن را به تبعیض، نابرابری، فقر، فساد، محرومیت، دست نیافتن به اهداف و انتظارات و امثال آن نسبت می‌دهد، پیشنهاد شده است. نتیجه آنکه در بخش «الف»، اظهارات شهود مختلف چندان اعتباری نداشته و از پایایی کافی نیز برخوردار نیست. اما در بخش «ب» مقاله، که به متغیرهایی نظیر دامنه، شدت، مدت، ویژگیهای دموگرافیک، اقتصادی، سیاسی و قشربندی اجتماعی و فرهنگی جمعیت درگیر در آشوب و اغتشاش، میزان خسارات جانی و مالی وارده، حجم نیروهای دولتی و مأموران درگیر در فرایند شورش و بالاخره تواتر آن می‌پردازد، از روشهای متعددی بهره می‌گیریم.

چون فرض آن است که مأموران تعلیم دیده به فاصله کوتاهی از شروع آشوب به محل می‌رسند و از آن پس لحظه لحظه اتفاقات را تحت نظر دارند، به گزارشهای آنان نیز باید بیشتر اعتماد شود و آنچه آنان ثبت و ضبط می‌کنند، علی‌القاعده باید از پایایی و روایی بسیار بیشتری نسبت به گزارشها و اظهارات جمع‌آوری شده در بخش «الف» برخوردار باشد.

در بخش «ب» برای اندازه‌گیری متغیرها و تحلیل و تبیین آنها از روشهای تحلیل محتوای متون، بررسی و مقایسه آمار و ارقام، روش پیمایشی و استفاده از فنون مصاحبه عمقی با افراد و گروههای مختلف درگیر ماجرا، از قبیل مدیران بحران، رهبران اغتشاش، زخمی شدگان، خسارت دیدگان، شاهدان عینی و

خلاصه کسانی که در گسترش دامنه و شدت آشوب یا جمع کردن دامنه و کاستن از شدت آن دخالت داشته‌اند، استفاده خواهد شد. در هر دو مورد «الف» و «ب»، گزارش‌های ژورنالیستی نیز که سوگیری کمتری داشته باشند، قابل استفاده خواهد بود.

نکته پایانی اینکه در فرایند شورش‌های شهری نیز همچون سایر پدیده‌ها و حوادث اجتماعی نمی‌توان به یک روش واحد برای تحلیل و تبیین متغیرها اکتفا کرد و به کار گرفتن روش گزینشی (Eclectic)، پژوهشگران را به کشف ارتباط واقعی‌تر بین متغیرها و توصیف، تحلیل و تبیین انواع متغیرها نزدیکتر می‌سازد. ►

پانویس:

- ۱- اسمسler، صص ۲۲-۱۲، علاقمندان را به مطالعه اصل کتاب «رفتار جمعی» اسمسler ارجاع می‌دهیم.

منابع و مأخذ:

- ۱- بررسی شورش‌های شهری در استان تهران، مطالعه در دست انجام توسط استانداری تهران.
- ۲- جزوات درسی دکتر رحمت‌اله صدیق سروستانی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، سال تحصیلی ۱۳۷۹-۱۳۷۸.

3- Gurr, T. Robert, 1971, why men rebel?

Princeton univercity press, N.J.

4- Smelser, Neil, 1968, Theory of collective behavior.

Free press , N.J.